

HONUKBAN OTTHONTALANOK

TANULMÁNYOK AZ 1951. ÉVI
BUDAPESTI KITELEPÍTÉSEK TÖRTÉNETÉBŐL

Szerkesztette Gyarmati György és Palasik Mária

ÁBTL - KRONOSZ

Honukban otthontalanok

KÖZELMÚLTUNK HAGYATÉKA

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2018-ban megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978-615-6027-67-2

HONUKBAN OTTHONTALANOK

Tanulmányok az 1951. évi
budapesti kitelepítések történetéből

Szerkesztette

GYARMATI GYÖRGY ÉS PALASIK MÁRIA

ÁBTL-KRONOSZ

Budapest–Pécs

2018

KR
KRONOSZ

Kiadja az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
és a Kronosz Kiadó

Felelős kiadó
az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára főigazgatója
és a Kronosz Kiadó ügyvezetője

A névmutatót készítette Erőss Zsolt

A borító Nemes Péter munkája

A borítón látható fotó:

A Magdolnavárosi pályaudvar az 1950-es években
Innen indultak a budapesti kitelepítettekkel
a szerevények Kelet-Magyarországra

Forrás: MÁV Archívum, Vezérigazgatósági Fotógyűjtemény,
VF.10070 doboz, X20258301 jelzetű üveglemez

© Szerzők

© Szerkesztők

© Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

© Kronosz Kiadó

Tartalom

SZERKESZTŐI BEVEZETŐ

Kitelepítettek vesszőfutása – avagy a számkivetettek szigetszerű szolidaritás-közösségei 7

FELÜLNÉZETI (POLITIKATÖRTÉNETI) KÖZELÍTÉS 13

PALASIK MÁRIA

„A burzsoázia likvidálásához tartozik a kitelepítés”.
A budapesti kitelepítések politikatörténete, 1951–1953 15

GYARMATI GYÖRGY

Transzatlanti segélyakció. *A svéd Rädde Barnen Alapítvány és a Chorin család csomagküldő szolgálata – kitelepítetteknek* 55

CSOPORTSZEMPONTÚ KÖZELÍTÉSEK 75

CSEH GERGŐ BENDEGÚZ

Budapesti kitelepítettek Békés megyében 77

ERDÉSZ ÁDÁM

Kitelepítettek és befogadók. *Az együttélés szinterei, formái és konfliktusai Mezőberényben 1951 és 1953 között* 87

OKVÁTH IMRE

Adalékok a volt tábornoki kar kitelepítéséhez 117

KÖBEL SZILVIA

A budapesti evangélikus gyülekezeteket érintő kitelepítések dokumentumai. *A pártállami egyháztörténelem sajátos metszete* 129

MIRÁK KATALIN

„A lakás lezárva, a kulcs a házmesternek átadva”.
Az 1951-es budapesti kitelepítések evangélikus egyházi háttere 145

GYARMATI GYÖRGY

„Egyszer már kellett így utaznunk”. *Zsidó kitelepítettek sorsközössége – és különbözőségei* 171

BORVENDÉG ZSUZSANNA	
Kitelepítettek egy kémkedési perben	211
KIS-KAPIN RÓBERT	
Kitelepítettek egy szabolcsi faluban, Gyulaházán	229
EGYÉNI (CSALÁDI) SORSMETSZETEK	249
TAKÁCS TIBOR	
Megfigyelt, kitelepített, megfigyelt. <i>Mikecz Ödön</i> és a politikai rendőrség 1945 után	251
SOMLAI KATALIN	
Sorsközösségben. <i>Mester Miklós Felsővadászon</i>	275
KRAHULCSÁN ZSOLT	
Utolsó állomáshely: Kál. <i>Velics László kitelepítése</i>	287
PAPP ISTVÁN	
Gályapadból laboratórium. <i>Fluck Béla festőművész Csorváson</i>	301
CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI ILDIKÓ	
„Szent Jeromos eltűnt a nagymama alatt”. <i>A Chorin</i> és <i>Weiss család két bizalmasa kitelepítésben, majd vádképtelen</i> örizetben	314
SZÉCSÉNYI MIHÁLY	
Claire Kenneth író nő magánélete a kitelepítés alatt Tizsasülyön 1951–1952-ben	337
GÖNCZI AMBRUS	
A Gregersen család és az 1951. évi kitelepítés	359
MELLÉKLETEK (Forrásgyűjtemény)	
(Osszeállította: Kis-Kapin Róbert)	377
RÖVIDÍTÉSEK	397
NÉVMUTATÓ	399

SZERKESZTŐI
BEVEZETŐ

Kitelepítettek vesszőfutása – avagy a számkivetettek szigetszerű szolidaritás- közösségei

Honukban otthontalanok címmel szervezett konferenciát 2016 májusában az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára az 1951. évi budapesti tömeges kitelepítések 65. évfordulóján. Tehettük ezt, mivel az említett tárgykörben a Történeti Levéltár őrzi a legbőségesebb dokumentációt. Az eljárásban érintett családokat – egy sorszám, egy ügy regisztrációval – megbélyegezték, ám fennmaradt egyéni irat azokról is, akiket a közös kitelepíthetőség érdekében bürokratikusan erőszakoltak „egy családdá”. Emellett két külhoni hagyatékot is őrízünkre bízta ugyanennek a kérdéskörnek az emigrációs vonatkozásairól. E dokumentumok módszeres feldolgozása 2012-ben kezdődött az ÁBTL Tudományos Főosztálya Kutatási Osztályának koordinálásával. A munka eredményeként születtek már korábban is tanulmányok, amelyek a *Betekintő* folyóirat 2013/1-es számában, valamint *A Nagy Testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyarországi titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből* című kötetünkben (2013) jelentek meg. A konferencia nyomán most összeállított kötet egyben köztes mérlegkészítés arról, hogy hol tart e levéltári „műhely” a szóban forgó tárgykör kutatásában.

A szimpózium majd másfél tucat előadásának többségét a levéltár munkatársai tartották, míg egyharmadát olyan külső meghívottak, akik ugyancsak ismerhetők e témakör kutatójaként. Az írásban is beérkezett referátumokat három szempont szerint csoportosítottuk. A „felülnézeti”, politikátörténeti látletelekhez képest a referátumok túlnyomó többsége csoportos és egyéni sorsmetszeteket idézett fel, átélés-, illetve társadalomtörténeti közelítésben. Pontosítva, nem hiányzott a pártállami terroruralom korabeli politikai ambícióinak, azok bürokratikus és zsendárrendészeti foganatosításának a megidézése, ám a prezentációk zöme ezt mint kauzális

hátteret érintette, s inkább koncentrált a deportáltak megpróbáltatásaira, a kiszolgáltatottság közepette értelemszerűen felbukkanó „menekülés-történetekre”, illetve a túlélési módozatok sokféleségére.

A kötetben a fentebb említett – *felülnézeti* (1–2.), *csoportszempontú* (3–10.), illetve *egyéni sorsmetszetek* (11–17.) – közelítés szerint követik egymást a tanulmányok. Utóbbi csoport írásainak némelyike mikrotörténeti metszetként is olvasható. Lehetett volna persze más szempontrendszert érvényesíteni. (Mondjuk egyháztörténet kontra világi, fegyveres területi múlt kontra „civiliek”, vagy éppen megyei, településhierarchia szerinti kategorizálást.) Ezek viszont még a választott rendezőelv tablószeleteihez képest is töredezettebbé tették volna a bánásmód és elszenvedés sokféleségét. A leírások együtteséből mindegyik közelítésben kiviláglik a hatalmi arrogancia társadalmi korlátja: miközben „osztályellenségekként”, nemkívánatosakként, rendszercockázati gyúanyagként próbálták páriákká homogenizálni az embereket, akiket már sok korábbi intézkedés hozadékaként is deklasszáltak, ez az ambíció nem, vagy csak részlegesen vezetett eredményre. Az ateista Via dolorosa sorsközösségre ítéltetés és az ehhez rendelt állami erőszakláncolat sem tudta legyűrni a diszkrimináltak óhatatlanul felhorgadó védekezését, az emberi méltóság legalább maradékát őrizni igyekvő ambíciót, amely végül is látens, „erő az erőtlenségben” közösségi ellenállássá formálódott.

A fentebb mondottakból alighanem okszerűen következik, hogy az egyes tanulmányok az egyedi történetek felidézése közepette is „egymásra rímelnék”. Sorra elevenednek fel esetek, midőn a rendszer ellenségeinek művileg kreált kategóriáiba illeszkedőkön túlmenően sztahanovista-cseksista buzgalommal tuszkolták ugyanoda a maguk megszabta paraméterek szerint sem odaillő egyének-családok sorát. E család „felminősítéseket” cinikus önigazolással úgy magyarázták, hogy kipécéztetjéi „a múltat végképp eltörölni” kívánt régi rendszer szolgálatában (is) álltak. Ez alkalommal az *is* azért több mint relativizáló nyelvi légyipiszok, mert ez alapján ítéltettek vesszőfutásra olyan miniszterek, sosem volt „bankárok”, „nagykereskedőnek” kikiáltott szatócsok-handlék stb., akik ezt a pozíciót már az 1945-ös rendszercezurá után, a világháborút követő – s mindvégig civakodó – koalíciós kormányzás idején töltötték be. Így differenciálatlanul véteztett egy kalap alá a Horthy-korszak és a rákövetkező „próbálkozó demokrácia” időszak. Ehhez képest érdemes-e csodálkozni azon, hogy a mentesítési kérelmek érvelésében szériában hivatkozott tevőleges nyilas- vagy németellenes magatartás, az érintettek tanúságtevéseivel dokumentumtált zsidómentő szolidaritások sora egyként bizonyult falra hányt borsónak a

deportáló – civil és mundéros – bürokraták, illetve pozíciót halmozó felettes politikusaik számára. A Rákosi-rezsim ez utóbbiakhoz köthető álnokságára mi sem világít rá jobban, mint az, hogy azon holokauszt-túlélők sorában is hasonló – sőt, az akkori népességen belüli arányukat meghaladó mértékű – rátartisággal vágtak rendet, akiket már az „átkos” Horthy-rendszer is végső megoldásra (Endlösung) kárhoztatott; mintha visszamenőlegesen kérték volna számon rajtuk, hogy „hogyan merészelték ők túlélni a deportálásokat, haláltáborokat?”.

A nemkívánatosnak minősített sokaság Budapestről történő deportálása persze csak egyik formaváltozata volt a korban parttalanul dívó ellenségkeresési procedúráknak.¹ Ezek mindegyikének megvolt a maga egyedi karaktere: a most felidézett kitelepítési offenzívában a régi világ reprezentatív csoportjainak kollektív ellehetetlenítésén túl, a fővárosi lakásaikat, hátrahagyott ingó javaikat elkobzó közvetlen haszonszerzés. Az igazgatásrendészeti szankcionálás másik végpontja, a vidéki települések kulákportáira vagy kültelki tanyáira száműzés mégsem sorolható egy kategóriába a börtönök, fegyházak – szintén tömeges – rácsmögöttiségével, az internálótáborokba vagy éppen a zárt munkatáborokba toloncolásokkal.² A főváros elhagyására kényszerülők családi – háztartásközösség okán többgenerációs nagycsaládi – számkivetésre ítéltettek, a kéthónapos csecsemőtől a kilencedik X-et taposó matuzsálemig, özvegyig. Ebből adódóan a munkaképes középgeneráció tagjainak kellett előteremteni minden kitelepített számára a betevő falatot az általánosnak mondható kisémmizettségben, miközben ezt a nincstelenséget legalább közvetlen hozzátartozóik körében kínlódhatták végig. Ennél is százalomra méltóbb helyzetbe azok az inaktív – s többnyire sokfajta betegséggel vesződő – házastársak (vagy egyedülállók) kerültek, akiktől korábban bármi címen élvezett öregkori járandóságait is megvonták.

E kitelepítések másik sajátossága a végrehajtás nyomán tetten érhető metamorfózis: a befogadásra kényszerített lokális közösségeknek a rájuk

1 Lásd erről, Gyarmati György: *Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon, 1945–1956*. In *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Szerk. Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József. Kronosz Kiadó–MTT–ÁBTL, Pécs–Budapest, 2013. 405–432.

2 Az itt most nem érintett két legfontosabb hortobágyi agrár-, illetve recski bányaipari büntetőtáborról lásd, *Telepessors*. Szerk. Saád József. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005.; Böszörményi Géza: *Recsk, 1950–1953. Egy titkos kényszerszermunkatábor története*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2006.; Bank Barbara – Gyarmati György – Palasik Mária: *„Állami titok”. Internáló és kényszerszermunkatáborok Magyarországon, 1945–1953*. L’Harmattan – ÁBTL, Budapest, 2012.

erőltetett „városiak” iránti kezdeti idegenkedése az esetek többségében rokonszenvvé változott. A „mi is diszkrimináltak vagyunk, csak másként” sorsközösség felismerése az eltúrt egymás mellett létezésről, a megbékülő „olvasztótégely” szimbiózissá formálódásáig terjedt. A kötet mikrotörténeti közelítésű tanulmányainak zöme e tekintetben hoz nóvumot a kérdés historiográfiájában: végkicsengésük szerint az állami erőszak diszkrimináló ambíciója majdhogynem visszafelé sült el. A deportálás célállomásait úgy választották ki, hogy egymás nyakára szabadítsák az urbánus és rurális „osztályellenségek” sokaságát, akik majd – az egész párviadalt gerjesztő rátarti hatalom ellenőrzése közepette – egymást emésztik, gyengítik, minimum kölcsönösen béklyóban tartják egymást. E célzatosan manipulált egymásra uszítás azonban jórészt szándékával ellentétes hatást generált. Miközben a kitelepített családok éppúgy sokféleképpen tagolódtak, mint a befogadni kényszerülők – nemcsak „kulákokból” álló – közössége, idő multával inkább lett jellemző a különbözőképpen diszkrimináltak közötti érdekszolidaritás.

Ezen a ponton lett a történetbe illeszthető nóvum egyfelől az „emigrációs” forrásokból feltáruuló csomagküldő akció, másfelől a felekezeti levéltárak nyitogatásával ismerhetővé vált adalékok sora, egyik oldalon a mulasztásos restség, a másikon pedig a tevőleges mentesítési vagy karitatív szolgálat példázataival. A röghözkötéssel nyomatékositott társadalmi-politikai kirekesztést kezdte el felülírni az új – befogadó hajlamú – lokális közösségformálás. Ebből a zsidó kitelepítettek sem maradtak ki, esetükben viszont volt/maradt egy speciális menedékhálózat is. Ezzé alakultak át az izraelita felekezet – főként kelet-magyarországi – szeretetotthonai. Az otthonaikból elűzöttek egy része esetében ezek hospice funkciót öltöttek, miközben a belügyi dölyf az oda befogadni engedettek számára zárt kényszerlakhellyé minősítette át a gondozásukat vállaló intézményt.

A városi „tanultabbak” és a falusi „kétkeziek” kölcsönös előnyökön nyugvó magánforgalomban kezdték hasznosítani egymás „tudástőkéit”, szabad kompetenciáit, s jószerivel a hatalom magasan pozícionált megbízottjaival és helyi kiszolgálóival szemben formálódtak a számkivetettek szigetszerű szolidaritás-közösségei. A kiszolgáltatottság, gúzsba-kötöttség nyomasztó terroruralmi drillje közepette kezdett életre kelni a közhatalmi szempontok szerint megbélyegzettek és kiközösítettek társadalmi együttműködési rendszere. Idő multával bekövetkezett annak felismerése, hogy a frontvonal nem az otthonuktól megfosztott városiak és a befogadásra kötelezett helybéliek között húzódik, hanem az eltérő megfontolásból társbérletbe kényszerített diszkrimináltak, és a velük szem-

ben egyformán komisz pártegyeduralom reprezentánsai között. Ezek az abnormitás ellenében születő „csak azért is” szolidaritás-közösségek – a korabeli közlekedési, kommunikációs infrastruktúra hátramaradottsága miatt – szétszórt, lappangó „szigetköztársaság”-kezdemények maradtak.³

Némelyik tanulmánynak a történetek utóéletére kitekintő összefoglalásából az is kiderül, hogy e számkivetettségben létesült társadalmi-kapcsolati hozadék esetenként a kitelepítések megszűnését követően is hasznosult. Mi több, az eredendően egymásra uszítással ismeretségbe kerülő családok felnőtt tagjainak későbbi kapcsolattartása továbbhagyományozódott az ott és akkor egymást bennszülött-kitelepítettként megismerő fiatalok nemzedékére is. Manapság – gerontológiai okokból – elsősorban e második generáció tagjai jöhetnek számba mint a történetek oral history „nótafái”, megszólaltatható emlékezői. Ám az ezeket is módszeresen gyűjtő és közreadó újabb – helytörténetinek nevezett, de annál többet érő – kiadványok adnak módot arra, hogy a politikatörténet-centrikus feldolgozások után a kitelepítés társadalomtörténeti aspektusai is megőrződjenek, továbbörökítődjenek.⁴

Gyarmati György – Palasik Mária

Vác–Budapest, 2017. december

3 Ezek 1953 nyarán megszűntek, mivel Nagy Imre „új szakasz” miniszterelnökségének első intézkedései a rabmunkatáborok felszámolásával együtt eltörölték az internálás és a kitelepítés „intézményét” is.

4 *Hiánypótló történelemlékönyv*. Összeáll. és szerk. Kisari Miklósné Chovanyecz Magdolna. Orlai Petrics Soma Kulturális Központ, Mezőberény, 2011. A 2. kiadás: *1951: A kitelepítés*. Összeáll. és szerk. Kisari Miklósné Chovanyecz Magdolna. Orlai Petrics Soma Kulturális Központ, Mezőberény, 2011.; *Törvényen kívül. Budapesti kitelepítettek Jászboldogházán*. Összeáll. Papp Izabella. BOLDOGBT Egyesület, Jászboldogháza, 2013.; Tóthné Seres Etelka: *Kitelepítés Budapestről Dévaványára 1951-től 1953-ig: Dokumentumgyűjtemény*. [Dévaványa], [s. n.], 2016.; Tantalics Béla: *Az át- és kitelepített politikai üldözöttek sorsa Zala megyében a határ mentén 1950–1953*. Honismereti Egyesület, Lenti, 2017.